

ΝΙΚΟΣ ΜΑΥΡΑΚΗΣ

ΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΔΥΤΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΟΚΟΛΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ποια είναι η θέση της ανατολικής σκέψης στη Δύση; Κατά πόσον ευσταθούν οι ισχυρισμοί των ανατολιστών ότι, παρ' όλη τη συζήτηση περί παγκοσμιοποίησης, υπάρχει ακόμη απροθυμία για την αποδοχή της πιθανότητας η Δύση να έχει δανειστεί κάτι σημαντικό από την Ανατολή;¹ Μήπως θα πρέπει να προσεγγίζουμε ή να επανεξετάζουμε κάθε σχετική μελέτη λαμβάνοντας υπόψη το ενδεχόμενο η οπτική της να έχει διαμορφωθεί υπό το πρίσμα της Δυτικής αποικιοκρατίας και κυριαρχίας; Εάν κάτι τέτοιο ευσταθεί, κάθε επαρκής ιστορία της δυτικής σκέψης θα πρέπει να καταγράφει τον τρόπο με τον οποίο φιλοσοφικές, θρησκευτικές και ψυχολογικές ιδέες από την Ινδία, την Κίνα, τη Μέση Ανατολή κτλ. επηρέασαν τον δυτικό στοχασμό από την αρχαιότητα ως σήμερα. Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια κριτική εισαγωγή στα πορίσματα σύγχρονων μελετητών των διαπολιτισμικών ανταλλαγών μεταξύ Ανατολής-Δύσης, όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί υπό τη λογική των μεταποικιακών σπουδών, του πολιτικός ορθού και του μεταμοντερνισμού.

Κατά την αποικιακή περίοδο, η άποψη της «δυτικής υπεροχής» υποστηρίχθηκε από στοχαστές όπως ο Χέγκελ, που ανέπτυξε μια «καθολική» οπτική της ιστορίας: επρόκειτο ουσιαστικά για μια θεώρηση της ευρωπαϊκής ιστορίας στην οποία ο υπόλοιπος κόσμος, «οι άλλοι», εκλαμβάνονταν ως αντικείμενα αντί για υποκείμενα. Η πίστη του Χέγκελ ότι η Ασία και η Αφρική ήταν «στατικές, δεσποτικές και άσχετες με την παγκόσμια ιστορία» (όπως σημειώνει ο Edward Said²) επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τόσο τη μαρξιστική³ όσο και την ουμανιστική ιστοριογραφία. Ο Ένγκελς, εξάλλου, σημειώνει για τους Μαυριτανούς ότι είναι πιθανώς οι λιγότερο ευπόληπτοι από τους κατοίκους της Αλγερίας. «Λόγω της συνεχούς καταπίεσης των Τούρκων κυβερνητών, είναι μια δειλή ράτσα που διατηρεί μολαταύτα τη σκληρότητα και την εκδικητικότητά της, ενώ ως προς το ήθος τοποθετούνται πολύ χαμηλά».

Από την εποχή του Χέγκελ, ο ευρωκεντρισμός οδήγησε στην πεποίθηση ότι η Ευρώπη διέθετε εξαιρετικά χαρακτηριστικά που της επέτρεπαν να υπερέχει όλων των υπόλοιπων πολιτισμών ως προς τη λογική. Αυτή η θεώρηση επικράτησε, όχι

1. Ο όρος «Ανατολή» χρησιμοποιείται εδώ με την ευρύτερη αγγλοσαξονική έννοια της Μέσης και Άπω Ανατολής, και συνεπώς περιλαμβάνει την περιοχή που εκτείνεται από την Αίγυπτο ως το Ιράν, καθώς και τις χώρες της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ασίας.

2. Edward Said, *Culture and Imperialism*, Vintage Books, New York 1993, σ. 168.

3. Η μαρξιστική ιστοριογραφία βασίζεται στον ιστορικό υλισμό που δίνει προτεραιότητα στις οικονομικές και τις ταξικές σχέσεις και θέτει σε δεύτερη μοίρα τις εξέχουσες προσωπικότητες.

μόνο στη γηραιά ήπειρο και στις ΗΠΑ, αλλά επίσης και μεταξύ διανοουμένων σε μεταποικιακές χώρες όπως η Ινδία. Επίσης, η ευρωκεντρική περιοδολόγηση της ιστορίας σε αρχαιότητα, Μεσαίωνα και μοντέρνα (ευρωπαϊκή) εποχή γίνεται σήμερα αντιληπτή ως μια ιδεολογική κατασκευή βασισμένη στον ευρωκεντρισμό, που κατηγορείται πλέον (όχι πάντοτε δίκαια) ότι παραμορφώνει την παγκόσμια ιστορία με ποικίλους τρόπους.

Ωστόσο, η ευλαβική συμμόρφωση της σκέψης μερικών ερευνητών προς την τελευταία άποψη τούς οδήγησε σε εμμονές που εκδηλώνονται στο έργο τους με μια πλήρη αντιστροφή του ευρωκεντρισμού. Γι' αυτούς, οτιδήποτε θεωρούνταν παλαιότερα ως αδιαμφισβήτητο προϊόν της δυτικής διανοήσης οφείλει πλέον να προέρχεται από κάποιον πολιτισμό της Ασίας ή της Αφρικής. Παρότι η ιδέα της πραγματοποίησης συγκρίσεων μεταξύ ανατολικής και δυτικής σκέψης υπήρξε ισχυρό κίνητρο για τις Ανατολικές Σπουδές ήδη από τον 17ο αιώνα, η πρώτη αξιολογική προσπάθεια για τη συστηματοποίηση της συγκριτικής φιλοσοφίας ξεκίνησε και διαμορφώθηκε από τον Γάλλο φιλόσοφο Paul Masson-Oursel (1882-1956).⁴

Στο βιβλίο του *Comparative Philosophy*, ο τελευταίος υποστήριξε ότι η συγκριτική μέθοδος είναι αναγκαία προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιας αληθινά επιστημονικής φιλοσοφίας. Αυτή η θέση σήμαινε κατ' αρχάς την ίση μεταχείριση των φιλοσοφικών παραδόσεων των διαφόρων πολιτισμών. Όπως ο ίδιος το έθεσε, «καμία φιλοσοφία δεν έχει το δικαίωμα να προβάλλεται ως προέκταση της ανθρώπινης νόησης», και επομένως «η φιλοσοφία δεν μπορεί να φτάσει σε έγκυρα αποτελέσματα εφόσον οι αναζητήσεις της περιορίζονται στον στοχασμό του δικού μας πολιτισμού».

Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν αρκετές αντιρρήσεις στο εγχείρημα της συγκριτικής φιλοσοφίας, μερικές από τις οποίες ευθύνονται για την παραμέληση της μελέτης της ανατολικής σκέψης από τους σύγχρονους δυτικούς φιλόσοφους, και ειδικότερα τους εμπειριστές. Ό,τι αποδέχεται η Δύση ως φιλοσοφία, η Ανατολή (τουλάχιστον η κεντρική της παράδοση) το θεωρεί εφαλτήριο, μια σκάλα, κατά τον Wittgenstein, που πρέπει να εγκαταλειφθεί αφού κάποιος τη χρησιμοποιήσει. Αντίθετα, εκείνο που είναι παραδεκτό στην Ανατολή ως φιλοσοφία η Δύση το αντιμετωπίζει ως θεολογία. Αυτό οφείλεται στο ότι η ανατολική φιλοσοφία, και ιδιαίτερα το μεγαλύτερο μέρος της ινδικής φιλοσοφίας, ήταν συνδεδεμένη με την αυθεντία των θρησκευτικών γραφών ή με κάποια μυστικιστική εμπειρία: το ίδιο όμως ισχύει, κατά ένα μέρος τουλάχιστον, και με τον σχολαστικισμό στη Δύση.

Επειδή από τη μία η ερμηνεία του εμπειρικού κόσμου είναι εξαιρετικά δύσκολη και από την άλλη η σκέψη αναζητά κάτι περισσότερο από ό,τι φαίνεται να υπάρχει –στρέφεται δηλαδή προς ένα αληθινό, απόλυτο ον–, υπήρχε πάντοτε στον δυτικό

4. Εντούτοις, το πρώτο φιλοσοφικό έργο που σχετίζεται με συγκριτικές σπουδές και φέρει ανάλογο τίτλο είναι του Brajendra Nath Seal (*Comparative Studies in Vaishnavism and Christianity. With an Examination of the Mahabharata Legend about Narada's Pilgrimage to Svetadvipa and an Introduction on the Historico-comparative Method*, Hare Press, Calcutta 1899).

κόσμο το αίτημα της υπέρβασης της απλής εμπειρίας μέσω της επινόησης εννοιών. Πράγματι, ο σκεπτόμενος άνθρωπος αναζητούσε πάντοτε εκείνη τη μεταφυσική πραγματικότητα που νοείται πέρα από την εμπειρική και μέσα σε αυτήν τοποθέτησε τα ιδεατά, όπως και το ένα, ακέραιο ον. Έτσι, πολύ νωρίς στην ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας, «γνώση» κατέληξε να σημαίνει την κατανόηση των αντικειμένων μέσω εννοιών. Οποιοσδήποτε διαφορές και αν υπάρχουν μεταξύ διαφόρων σχολών όπως ο ιδεαλισμός και ο ρεαλισμός ως προς την υπόσταση του αντικειμένου, η απαίτηση να γίνεται γνωστή ή κατανοητή η πραγματικότητα μέσω της έννοιας παραμένει βασική στη δυτική σκέψη.⁵

Αντίθετα, η κυρίαρχη τάση του ανατολικού στοχασμού εδράζεται στην άποψη ότι ο κόσμος όπως είναι γνωστός από την εννοιολογική σκέψη, ο κόσμος του ονόματος και της μορφής, δεν είναι παρά μια ψευδαίσθηση. Η προσέγγιση της αληθινής, της απόλυτης πραγματικότητας, είναι δυνατή μόνο μέσω μιας υψηλότερης, μυστικιστικής γνώσης που είναι ταυτόσημη με την ύπαρξη (Μπράχμαν - Άτμαν). Βέβαια, οι σχολές της ινδικής φιλοσοφίας αναγνωρίζουν τη χρησιμότητα της εννοιολογικής σκέψης στην καθημερινή ζωή, αλλά πολλές από αυτές αρνούνται την απώτερη εγκυρότητά της.

Εξαιτίας αυτής της βασικής διαφοράς αντιλήψεων γύρω από τη φύση της γνώσης και της πραγματικότητας, η δυτική φιλοσοφία κατευθύνθηκε προς τη δημιουργία εννοιολογικών σχημάτων και συστημάτων με σκοπό τον στοχασμό ή την περιγραφή του πραγματικού. Αντίθετα, στις ανατολικές φιλοσοφίες βασική επιδίωξη ήταν η κατάκτηση μιας εννοιακής σύλληψης της πραγματικότητας, η οποία αναφέρεται στην ινδική παράδοση ως άμεση γνώση (Jñāna, Anubhāna, Aparoksha κτλ.).

Θα μπορούσε ασφαλώς κανείς να αντιτείνει σε εκείνους που στέκονται με σκεπτικισμό απέναντι στο εγχείρημα της συγκριτικής φιλοσοφίας ότι, παρ' όλες τις διαφορές τους, οι δύο φιλοσοφικές προσεγγίσεις έχουν τελικά κάτι κοινό, την επιδίωξη της γνώσης της πραγματικότητας: άποψη όμως που αμφισβητείται, γιατί οι ερμηνείες εννοιών όπως αυτές της πραγματικότητας ή της γνώσης δεν συμπίπτουν στις δύο παραδόσεις. Μολαταύτα, οι διαφορές μεταξύ των κυρίαρχων τάσεων στην ανατολική και τη δυτική σκέψη δεν πρέπει να αποτελούν φραγμό στις συγκριτικές μελέτες, αφού τα πορίσματά τους αναδεικνύουν, εκτός των άλλων, τούτες τις ανομοιότητες.

Ένα από τα καίρια θέματα των ερευνών της συγκριτικής φιλοσοφίας είναι η εξακρίβωση της ύπαρξης πολιτισμικών ανταλλαγών μέσω των οποίων επηρεάστηκε η σκέψη διαφόρων φιλοσόφων ή φιλοσοφικών σχολών. Προϋπόθεση για την απόδειξη τέτοιων επιδράσεων αποτελεί η τεκμηρίωση της ύπαρξης διαπολιτισμικών επαφών. Εφόσον πληρούται αυτή η συνθήκη, θα πρέπει στη συνέχεια να εξεταστεί αφενός κατά πόσο διαφοροποιήθηκαν ιδέες προγενέστερες από τις εισαγόμενες και αφετέρου να προσδιοριστούν τα κοινά στοιχεία που προέκυψαν εξαιτίας τους.

5. Είναι σαφές ωστόσο ότι υπάρχουν και εξαιρέσεις, όπως αυτές του Μπερζόν ή του Πλωτίνου.

Όπως όμως έχει αποδειχθεί από τη μέχρι σήμερα εμπειρία, οι πιο πάνω προϋποθέσεις δεν επαρκούν, και γι' αυτόν τον λόγο η έρευνα θα πρέπει να λάβει υπόψη και άλλους παράγοντες.

Για παράδειγμα, ο μελετητής που θα υποστηρίξει ότι οι Έλληνες επηρεάστηκαν πάνω σε συγκεκριμένα ζητήματα από τους Ινδούς μέσω των Περσών, θα πρέπει προηγουμένως να έχει εξακριβώσει την ύπαρξη παρόμοιων επιδράσεων στην περσική σκέψη. Είναι πράγματι γεγονός ότι οι Έλληνες είχαν την ευκαιρία να προσεγγίσουν τον ινδικό πολιτισμό σε πολλές περιπτώσεις, όπως π.χ. κατά την περίοδο που ακολούθησε την κατάληψη της Ιωνίας και της Ινδίας από την Περσική Αυτοκρατορία ή κατά την ανοικοδόμηση της Περσέπολης· εκεί χρησιμοποιήθηκε μεγάλος αριθμός Ινδών εργατών δίπλα σε Έλληνες γλύπτες και μισθοφόρους. Ωστόσο, παρ' όλες τις εμφανείς ομοιότητες μεταξύ των παλαιότερων ινδικών και περσικών θρησκευτικών συστημάτων που οφείλονται στην κοινή πρωτοϊνδοευρωπαϊκή τους ρίζα, οι συγκεκριμένες ινδικές ιδέες δεν ανιχνεύονται στην περσική παράδοση.

Είναι άξιο σημείωσης ότι, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, κανένας πολιτισμός δεν αναπτύσσεται αυτοφυώς και σε πλήρη απομόνωση από τα προηγούμενα επιτεύγματα της ανθρώπινης διανοήσης, αλλά και ότι καμία ιδέα δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι προκύπτει από το μηδέν. Όλες οι μεγάλες κατακτήσεις της ανθρωπότητας, από τα συστήματα γραφής μέχρι την ηλεκτρονική τεχνολογία, βασίστηκαν άμεσα ή έμμεσα σε ιδέες ή εφευρέσεις που προϋπήρχαν, χωρίς αυτό να μειώνει σε τίποτα την αξία των δημιουργών τους. Μια τέτοια παρανόηση, εξάλλου, θα μπορούσε να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα όσον αφορά, π.χ., την ευφυΐα του Νεύτωνα, επειδή δεν ανακάλυψε τους αριθμούς, ή την αξία του Σαίξπηρ, επειδή δεν εφηύρε το θέατρο. Ο ρόλος των γονέων στην ανατροφή των παιδιών είναι σαφέστατα σημαντικός, αλλά ο έπαινος για τα επιτεύγματα μεγάλων επιστημόνων ή καλλιτεχνών δεν απονέμεται στους γονείς τους. Πράγματι, παρότι η μόρφωση και η καλλιέργεια των παιδιών είναι ευθύνη των γονέων, οτιδήποτε χτιστεί πάνω σε αυτά τα θεμέλια δεν τους ανήκει. Με την ίδια λογική, η χρήση και η βελτίωση ιδεών των γειτόνων ή των προγόνων δεν μειώνει την αξία των όποιων φιλοσοφικών, επιστημονικών ή άλλων επιτευγμάτων.

Στο τελευταίο μισό του περασμένου αιώνα, δημοσιεύτηκε σημαντικός αριθμός μελετών που αποσκοπούσαν στην επισήμανση ομοιοτήτων μεταξύ διαφόρων πολιτισμών. Ο F. M. Cornford στο *From Religion to Philosophy* επισήμανε τα κοινά σημεία των διδασκαλιών των Πυθαγορείων και των ορφικών με εκείνες της περσικής θρησκείας.⁶ Ο Walter Burkert στο βιβλίο του *The Orientalising Revolution*⁷ και ο

6. F. M. Cornford, *From Religion to Philosophy*, Harper & Row, New York 1957, σσ. 162, 176.

7. Walter Burkert, *Αρχαίος ελληνικός πολιτισμός. Η επίδραση της Ανατολής*, μτφρ. Αμαλία Λογιάκη, Παπαδήμας, Αθήνα 2003 (αγγλικός τίτλος *The Orientalising Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1995), σσ. 33-37, 39-41, 48-51, 54, 158, 201, σημ. 3.

M. L. West στο *East Face of Helicon*⁸ διερεύνησαν την επιρροή των Φοινίκων στην αρχαία Ελλάδα. Οι Franz Cumont και Joseph Bidez⁹ μελέτησαν τις επιπτώσεις από τη συνάντηση της σκέψης των Ιώνων με τις δοξασίες των Μαγουσαίων (αιρετικών Μάγων) και ο M. L. West στο *Early Greek Philosophy and the Orient*¹⁰ υποστήριξε ότι οι Ίωνες επηρεάστηκαν από περσικές, βαβυλωνιακές και ινδικές ιδέες.

Είναι γνωστό από αρχαιολογικά τεκμήρια ότι οι Χαναναίοι γνώριζαν τους βαβυλωνιακούς μύθους και ότι η μυθολογία τους ήταν παρόμοια με τη βαβυλωνιακή.¹¹ Στην ελ-Αμάρνα ανακαλύφθηκαν κείμενα που αναφέρονται στον μύθο του πρώτου ανθρώπου (Αντάπα), καθώς και σπαράγματα του μύθου του Nergal που κατέβηκε στον Άδη. Η ανάμειξη σουμερικών και βαβυλωνιακών μύθων με διάφορα στοιχεία από τη χεττιτική και πιθανώς την κυπρο-κρητική παράδοση έπαιξε σημαντικό ρόλο στη δημιουργία των αφηγήσεων της Βίβλου για τη γένεση του κόσμου.¹²

Ο αφοκεντρισμός είναι μια ψευδοϊστορική πολιτική κίνηση που προέκυψε στο πλαίσιο του μεταμοντερνισμού. Οι θεωρητικοί του υποστηρίζουν ότι οι Αφροαμερικανοί οφείλουν να αναζητήσουν τις ρίζες τους στην αρχαία Αίγυπτο. Η τελευταία παρουσιάζεται ως η πραγματική κοιτίδα της φιλοσοφίας και των μυστηριακών θρησκειών, ενώ οι Έλληνες στοχαστές απεικονίζονται ως σφετεριστές της σκέψης των μαύρων Αφρικανών κατοίκων της.¹³

Μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου, κατά την ελληνιστική εποχή (323 Π.Κ.Ε.-31 Κ.Ε.), η ελληνική φιλοσοφία διαδόθηκε ευρύτατα στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Στην Αλεξάνδρεια, η μελέτη της ελληνικής σκέψης και το ενδιαφέρον για τις ανατολικές διδασκαλίες, κυρίως γι' αυτές των Χαλδαίων ή των Μάγων, συνέβαλαν στην ανάπτυξη του νεοπλατωνισμού, του γνωστικισμού, των αρχαίων μυστηρίων και του ερμαϊσμού (ή ερμητισμού). Αρκετά ψευδεπίγραφα έργα που προέκυψαν στο πλαίσιο του εν λόγω συγκρητισμού¹⁴ αποδίδονταν ποικιλοτρόπως στον Ζωροάστρη, τον Οστάνη και τον Υστάση.¹⁵

8. M. L. West, *East Face of Helicon*, Clarendon Press, Oxford 2003, σσ. 8-14, 22-25, 31-32, 37, 56-58, 101, 284-291, 442, 484.

9. J. Bidez - Fr. Cumont (επιμ.), *Les mages hellénisés*, τόμ. Α'-Β', Arno Press, New York 1975.

10. M. L. West, *Early Greek Philosophy and the Orient*, Oxford University Press, New York 2002.

11. Adolphe Lods, Η καταγωγή του Χριστιανισμού. Προχριστιανική εποχή, μτφρ. Μάριος Βερέττας, Δίβρης, Αθήνα χ.χ., σ. 185.

12. Δημιουργία του ανθρώπου, κατακλυσμός, μύθος των Αβελ και Κάιν, άγγελιοι κτλ.

13. Βλ., για παράδειγμα, George G. M. James, *Stolen Legacy*, Julian Richardson Associates, San Francisco 1985· βλ. επίσης κεφ. «Αφοκεντρισμός», σ. 753.

14. Συγκρητισμός: η άκριτη ανάμειξη διαφόρων στοιχείων (προερχόμενων κυρίως από τους χώρους της φιλοσοφίας, της θρησκείας και των λατρευτικών παραδόσεων) που οδηγεί στη δημιουργία ενός νέου συστήματος ή ο συμβιβασμός διαφορετικών ιδεών σε ένα ενιαίο σύστημα χωρίς την υιοθέτηση κάποιου από τα αρχικά φιλοσοφικά συστήματα.

15. Arnaldo Momigliano, *Alien Wisdom: The Limits of Hellenization*, Cambridge University Press, New York 1999 (ελλ. έκδ.: Arnaldo Momigliano, *Ξένη σοφία*, μτφρ. Αλεξάνδρα Κατσιβελάκη, «Αλεξάνδρεια», Αθήνα 1998).

Ο νεοπλατωνισμός ηχεί σαν όνομα φιλοσοφικής σχολής, αλλά στην πραγματικότητα περιλάμβανε μαγικές ιεροτελεστίες και απέβλεπε στη μυστικιστική ενατένιση του θείου. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν έχει μελετηθεί ακόμη με επάρκεια η επίδραση του βουδισμού και του ινδουισμού στην ανάπτυξη των δοξασιών που διαμόρφωσαν τον κανόνα αρκετών γνωστικών θρησκευτικών ομάδων, όπως των βασιλειδιανών, των καρποκρατών, των βαρβηλιωτών, των Ασασίνων, των σούφι κτλ.

Ο μιθραϊσμός, θρησκεία που κατάγεται από τον ζωροαστρισμό, θεωρείται ότι επηρέασε άμεσα τον χριστιανισμό. Παρέμεινε δημοφιλής μέχρι τον 5ο αιώνα Κ.Ε. και ήταν η κύρια θρησκεία στην αρχαία Ρώμη.

Ο μανιχαϊσμός ξεπήδησε μέσα από τις στάχτες του μιθραϊσμού και, ακολουθώντας τον δρόμο του μεταξίου, σύντομα προχώρησε μέχρι τη λεκάνη του Ταρίμ· εκεί, διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία αλληλεπιδράσεων με τον βουδισμό. Από τον μανιχαϊσμό ή τα υπολείμματά του προέκυψε ο παυλικιανισμός, και από αυτόν πολλές μεσαιωνικές σέκτες, όπως οι παταρινοί, οι βάλδιοι, οι ουγενότοι κτλ.

Η αλχημεία¹⁶ είχε απώτερο σκοπό της τον μετασχηματισμό της ψυχής. Εντούτοις, οι οπαδοί της ασχολούνταν επίσης με τη «χημεία» και προσπάθησαν αρχικά να κατασκευάσουν χρυσό και αργότερα το λεγόμενο πέμπτο στοιχείο (quinta essentia): μάλιστα, επειδή πίστευαν ότι το πέμπτο στοιχείο, η «πεμπτουσία» ήταν το ελιξίριο της αιώνιας ζωής και ότι μπορούσε να πραγματοποιήσει όλες τις ευχές, κρατούσαν τις μεθόδους τους μυστικές. Από αυτούς προέκυψε πιθανώς ο Ερμής ο Τρισμέγιστος ως συγκερασμός των ιδιοτήτων που απέδιδαν οι Έλληνες στον Ερμή, οι Αιγύπτιοι στον Θωθ¹⁷ και οι Ρωμαίοι στον Mercurius (αγγελιαφόρος). Ο Ερμής-Mercurius ήταν επίσης σημαντικός για τους αλχημιστές, τόσο στον τομέα της αστρολογίας όσο και ως στοιχείο (Mercury, υδράργυρος). Τούτο το μυθικό πρόσωπο φέρεται ως συγγραφέας των ερμητικών κειμένων που αναφέρονται στον εσωτερισμό, την αλχημεία, την ιατρική, την αστρολογία και τη μαγεία.

Αν και τα εν λόγω έργα ήταν γνωστά στους μουσουλμάνους μελετητές, ωστόσο παρέμειναν άγνωστα στην Ευρώπη μέχρι τον 11ο αιώνα. Τότε άρχισε η μετάφρασή τους στα λατινικά με αποτέλεσμα να γίνουν προσιτά στους αλχημιστές και τους φιλόσοφους του 16ου και του 17ου αιώνα. Τα βιβλία των τελευταίων ενέπνευσαν διάφορους λογίους που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στο ξεκίνημα της νεωτερικής επιστήμης και στις λεγόμενες εσωτερικές διδασκαλίες. Ήδη από τον 13ο αιώνα, δύο από τους πλέον εξέχοντες διανοητές της εποχής, ο Αλβέρτος ο Μέγας και ο Φράνσις Μπέικον, ενεπλάκησαν στη μελέτη των κειμένων της αλχημείας.

Ο Ισπανός φιλόσοφος Ramón Llull δέχθηκε επιρροές από τους Ισπανούς καμπαλιστές και τους μουσουλμάνους μυστικιστές της Βόρειας Ισπανίας και στη συνέχεια προσπάθησε να συγκεράσει τις δύο διδασκαλίες. Η εκδίωξη των Εβραίων

16. Η αλχημεία πιθανώς ξεκίνησε στην Αίγυπτο.

17. Ο Θωθ ήταν ο αιγυπτιακός θεός της γραφής και της μαγείας.

από την Ισπανία το 1492 οδήγησε στην εξάπλωση των καμπαλιστικών διδασκαλιών σε όλη την Ευρώπη, γεγονός που είχε συνέπεια να αποτελέσουν οι τελευταίες αντικείμενο μελέτης μεταξύ των αλχημιστών και των ερμητικών φιλοσόφων. Η διάδοση του εσωτερισμού και της αλχημείας υποβοηθήθηκε και από το έργο των Ιταλών Τζιοβάνι Πίκο ντέλα Μιράντολα και Φραντσέσκο Τζιόρτζι, του Ολλανδού Κορνήλιου Αγρίππα, του Ελβετού Παράκελσου και του Αγγλου Τζων Ντη.

Οι Ναΐτες ιππότες ήρθαν σε επαφή με τα μυστήρια της Αιγύπτου και της Περσίας στην αραβική έρημο· μετά την επιστροφή τους από τους Αγίους Τόπους, διασκορπίστηκαν σε όλη την Ευρώπη και μετέφεραν τη γνώση που είχαν αποκτήσει μέσα από τον συγχρωτισμό τους με τους ισμαηλίτες-Ασσασίους και τους δρούζους.

Ο γαλλικός Νότος (περιοχές Λανγκεντόκ και Προβηγκίας), στον οποίο κατοικούσαν σημαντικοί πληθυσμοί Σαρακηνών και Εβραίων, ήταν λίκνο αιρέσεων αλλά και υπόγειας αναβίωσης του μανιχαϊσμού και του γνωστικισμού, που επανεμφανίστηκαν υπό τον μανδύα των Καθαρών ή αλβιγινών. Πολλοί υποστηρίζουν ότι οι ιδέες των τελευταίων αποτέλεσαν αργότερα το έναυσμα για τη συγγραφή των ροδοσταυρικών μανιφέστων και άλλων αλληγορικών κειμένων, όπως είναι για παράδειγμα *Οι χημικοί γάμοι* του Christian Rozenkreutz. Η εν λόγω αίρεση κατεστάλη με εξαιρετικά βίαιο τρόπο από το Βατικανό κατά την εκστρατεία εναντίον των Καθαρών.

Παρότι οι Ροδόσταυροι ήταν διαποτισμένοι με τη νοοτροπία του εσωτερισμού, της αλχημείας, της Καμπάλα¹⁸ και του ερμητισμού, δεν απέρριπταν την επιστήμη. Η ιστορία τους έχει συνδεθεί με αυτήν των ελευθεροτεκτόνων· λέγεται μάλιστα ότι η συμβολή των δύο οργανώσεων στην ίδρυση της Βασιλικής Εταιρείας του Λονδίνου ήταν σημαντική.

Η αποικιοκρατία ήταν μια ακόμη αιτία για πολιτισμικές ανταλλαγές. Κατά τους δύο περασμένους αιώνες, τα τρία τέταρτα του συνολικού πληθυσμού της Γης κατοικούσαν σε περιοχές που αποτελούσαν ευρωπαϊκές αποικίες. Ένα από τα επακόλουθα της επαφής των Ευρωπαίων με τους καθυποταγμένους λαούς ήταν η μελέτη των πολιτισμών τους και η ανάπτυξη των Ανατολικών Σπουδών.

Σε πολλές περιπτώσεις το αντάμωμα της Ανατολής με τη Δύση επηρέασε τη δυτική σκέψη αφήνοντας εμφανή ίχνη στη φιλοσοφία, στα γράμματα και στον τρόπο ενατένισης του επέκεινα. Οι καταβολές του ανατολικού στοχασμού είναι εύκολα ανιχνεύσιμες σε έργα μεγάλων διανοητών (Ανρί Μπερζόν, Σοπενχάουερ, Χέγκελ, Νίτσε) και λογοτεχνών (Μπλέικ, Γουόρντσγουορθ, Γουίτμαν, Σέλεϊ, Κίπλινγκ, Τένyson, Πάουντ, Έσσε, Καζαντζάκης κ.ά.).

Από την προηγούμενη επισκόπηση της επίδρασης της Ανατολής στον δυτικό στοχασμό γίνεται αντιληπτό ότι, με τα σημερινά δεδομένα, η προσπάθεια καταγραφής των μετασχηματισμών που προέκυψαν από τον ως άνω διαγραφέντα πολύπλοκο ιστό διαπολιτισμικών επαφών αποτελεί δύσκολο εγχείρημα. Ένας από

18. Απαντά και ως Καββάλα.

τους λόγους για τους οποίους τούτη η προσπάθεια δυσχεραίνεται ακόμη περισσότερο είναι η ελλιπής γνώση όσον αφορά την ιστορία των μεταναστεύσεων, καθώς και την αρχική κοτίδα μεγάλων πληθυσμικών ομάδων ή εθνοτήτων, όπως π.χ. των Ινδοευρωπαίων, των Μιτάνι και των Υκσώς.

Στο ανά χείρας βιβλίο επιχειρείται, εκτός των άλλων, ο εντοπισμός των ιδεών που προέκυψαν από τις επαφές μεταξύ ανατολικών και δυτικών λαών (σε επίπεδο σκιαγράφησης) και η περαιτέρω ανίχνευση των ιδεών αυτών μέχρι το απώτατο χρονικό σημείο αφετηρίας τους, όπου τούτο είναι εφικτό. Παράλληλα, αναλύεται διεξοδικά η σκέψη σημαντικών ερευνητών των διαπολιτισμικών ανταλλαγών, για να διαπιστωθεί κατά πόσον τα επιχειρήματά τους ευσταθούν ή οδηγούν σε ανεδαφικά συμπεράσματα. Είναι γνωστό άλλωστε ότι αρκετοί από αυτούς αγνόησαν την καθιερωμένη επιστημονική δεοντολογία ή παραποίησαν ιστορικά τεκμήρια, στην προσπάθειά τους να προβληθούν στην ακαδημαϊκή κοινότητα ως νεωτεριστές. Αυτή η πρακτική τούς βοηθά να διατηρούν το φωτοστέφανο του πνευματικού ταγού σε διάφορα μειονοτικά κινήματα ή να εμφανίζονται ως σημαίνουσες προσωπικότητες μιας παραπαίουσας μεταμοντέρνας σκέψης. Όπως θα γίνει αντιληπτό στη συνέχεια, οι εν λόγω μελετητές παραδέχονται σχεδόν ανοιχτά ότι είναι στρατευμένοι σε κάποιον σκοπό ή ότι υπηρετούν μια ευρύτερη ατζέντα.

Επειδή η αποσπασματική σύγκριση δύο έργων οδηγεί συχνά σε εσφαλμένα συμπεράσματα, η ενασχόληση με τη συγκριτική φιλοσοφία έχει ως προαπαιτούμενο μια ευρύτερη γνώση των ανατολικών πολιτισμών, φιλοσοφιών, θρησκειών, παραδόσεων και ορολογίας. Κατά τη συγγραφή του παρόντος, ελήφθησαν υπόψη οι παραπάνω προϋποθέσεις και καταβλήθηκε προσπάθεια εκτενούς παρουσίασης των διαφόρων σχολών σκέψης, ώστε να καταστεί προαιρετική η καταφυγή στη σχετική βιβλιογραφία.

